

УДК 342.1:347.23

Ю.С. ГАЄВСЬКА, Харківський національний університет внутрішніх справ

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПРАВА ВЛАСНОСТІ У СИСТЕМІ ЗАСАД КОНСТИТУЦІЙНОГО ЛАДУ

Ключові слова: конституційний лад, засади конституційного ладу, принципи, економічна система, право власності, засади права власності

Належна реалізація прав і свобод громадян в усіх сферах життєдіяльності людини зумовлює необхідність висвітлення системи прав і свобод людини і громадянина, особливе місце в якій займають економічні права і свободи, зокрема, право власності. Через високий рівень корупції та правопорушень в економічних відносинах потребує детального врегулювання саме на конституційному рівні основоположних принципів права власності. Досвід останніх років свідчить про низький рівень дієвості демократичних процедур і механізму реалізації економічних прав, урівноваження економічних інтересів держави та громадян. Отже, саме в результаті створення ефективного механізму конституційного регулювання економічних відносин можна мати соціально-спрямовану економіку і домогтися результативного її функціонування.

Порушення економічних прав громадян, необхідність удосконалення конституційного регулювання економічної системи України, забезпечення реалізації економічних прав, а саме права власності, зумовлюють потребу в детальній характеристиці конституційно-правових засад права власності в Україні.

Питання, що стосувалися «засад права» були предметом дослідження у своїх філософсько-правових концепціях природного права таких вчених як Дж. Ролз, Ф. Гаєк та Л. Фуллер, на загальнотеоретичному та галузевому рівнях питання засад (принципів) розглядалися такими українськими науковцями, як П. Рабінович, В. Погорілко, Ю. Тодика, О. Скакун, О. Кушніренко, М. Антонович, В. Фрицький, В. Устименко, О. Скупінський та ін., а також

російськими вченими: Г. Гаджиев, В. Мау, В. Лафітський тощо. Однак проблеми конституційно-правових засад права власності детально не аналізувалися. Тому метою статті є визначення загальних положень про поняття «засади», встановлення місця конституційних засад права власності у системі принципів конституційного ладу України, дослідження змісту засад економічної системи України і формулювання визначення поняття «конституційні засади права власності».

Регламентация Конституцією України загальних засад в усіх сферах суспільного життя – політичній, економічній, соціальній, культурній тощо – відображають спрямовуючу роль Основного Закону для всієї системи і права, і законодавства [1]. Конституція виконує правотворюючу роль, і, як своєрідний центр правової системи, закріплює правові ідеї, керівні начала, ідеали існування, розвитку суспільних відносин правової держави сучасності [2, с.9]. Проголосивши людину, її права та законні інтереси вищою цінністю, поклавши забезпечення цих прав на державу, цим нормативно-правовим актом були започатковані процеси демократизації держави і, зокрема, її економічної системи. При закріпленні керівних засад і правових принципів у Конституції України використовувався позитивний досвід зарубіжних демократій, їх конституційного розвитку.

Тлумачний словник визначає засади як основи чогось; те головне, на чому ґрунтується, базується що-небудь [3]. Юридичний словник трактує поняття «засади» у контексті терміну «принципи». Принципи (від лат. *principium* – начало, основа) в юридичній літературі визначають як «основні засади, вихідні ідеї, що характеризуються універсальністю, загальною значимістю, вищою імперативністю і відображають суттєві положення теорії, вчення, науки, системи внутрішнього та міжнародного права...» [4, с.110].

У науці конституційного права категорія «засади» застосовується при розгляді питань конституційного ладу. Сама система конституційних засад права власності входить у систему засад конституційного ладу. Тому, на нашу думку, доречним буде згадати загальні риси та положення, які стосуються засад кон-

ституційного ладу України, які є найважливішим предметом конституційного регулювання. Вони включають принципи, що містять вихідні начала системи права України. Цими засадами є соціально-моральні установки і політико-правові правила розумної та справедливої організації суспільства, які обов'язково мають перебувати під захистом держави. Засади закріплюють: 1) керівні, основні принципи для суб'єктів конституційного права; 2) базові цінності, на які суспільство орієнтується у розвитку конституційного ладу; 3) конституційно-правові норми та інститути, через які ці принципи та цінності дістають свого обґрунтування. Відповідно, засади – це система конституційно закріплених принципів, що визначають зміст конституційного ладу [5, с.60]. Засади конституційного ладу країни відображають існуючий у глибині людської психології потяг до щастя, добра, справедливості, свободи, рівності, солідарності, гуманізму, демократії та порядку. В засадах конституційного ладу, як правило, закріплюється суспільний ідеал.

У нормах, що передбачають засади конституційного ладу, закріплюється чітка система правових і моральних орієнтирів, містяться принципи, що встановлюють суверенітет народу, неподільність території Української держави, межі втручання державної влади у справи суспільства, демократичний статус людини, коли вона сама, її права і свободи є вищою цінністю, рівність усіх перед законом, право на рівний захист законом, верховенство права, народовладдя, функціонування інститутів безпосереднього волевиявлення народу, населення відповідної території, гарантії народного представництва. В основах конституційного ладу втілюються положення, що передбачають політичний, економічний та ідеологічний плюралізм, який включає гарантії багатоманітності політичного життя, свободи економічної діяльності, гарантії права власності, рівного правового захисту всіх його форм, загальні принципи дії механізму державної влади, в тому числі встановлення республіканської форми правління, розподілу влад, закріплення гарантій прав людини, формування соціальної держави, включаючи

визначення основних її соціальних завдань з розвитку особистості, вимог соціального захисту і безпеки громадян, пріоритет загальнолюдських норм міжнародного права. Засади конституційного ладу є самостійним конституційно-правовим інститутом. Норми цього інституту впливають на суспільні відносини шляхом закріплення основоположних засад устрою (побудови) суспільства і держави і, як правило, не породжують конкретних правовідносин. Вони визначають сутнісний зміст правового впливу на всі форми соціальних зв'язків, на всі сторони соціальної дійсності, адресовані всім суб'єктам права. Норми засад конституційного ладу за своїм типом значною мірою є нормами-принципами, нормами-дефініціями, нормами-цільми.

Виходячи з викладеного, пропонуємо поняття «засади» і «принципи» розглядати як тотожні.

Аналіз чинної Конституції України дає змогу констатувати, що вона не систематизує основні принципи економічної системи України, не містить окремого розділу у своїй структурі, який би був присвячений цьому питанню. Отже, виокремлення принципів, на яких можуть ґрунтуватися усі економічні відносини, видається можливим на підставі системного аналізу конституційних норм. Слід відзначити, що конституційні засади права власності входять до системи засад економічної системи, які, в свою чергу, є різними за ступенем абстрактності, вони відрізняються широтою охоплення відносин та входять до цілісної системи засад конституційного ладу України. Про визнання Конституцією 1996 року важливості права власності в забезпеченні стабільності та безпеки економіки країни зазначають автори монографії «Конституційні засади економічної системи України». Відмічається, що даний факт підтверджується структурним розміщенням норм про право власності в розділі «Загальні положення» Конституції. Важливим є й те, що конституційні норми-принципи, що стосуються відносин власності та реалізації права власності, визнані основою правового господарського порядку в Україні [6, с.51].

Щодо засад економічної системи О. Скупінський зазначає, що серед правових прин-

ципів економічної системи України можна виокремити, принаймні, три рівні. До складу першого належать такі, що мають найвищий рівень абстрактності і становлять засади конституційного ладу України. Другий містить принципи, які характеризують економічну систему в цілому (автор називає їх загальними). Третій рівень включає принципи, що визначають статус окремих суб'єктів економічної системи, і вони перебувають поза межами правового регулювання конституційного права [7, с.197], і не є предметом нашого дослідження. На думку О. Бондарєвої, конституційні норми, що закріплюють правові принципи першого рівня являють собою субінститут у межах генерального інституту засад конституційного ладу, який у науковій літературі дістав назву «конституційні засади економічного ладу» [8] і регулює найважливіші відносини у сфері власності, виробництва, обміну, розподілу й споживання матеріальних і духовних благ, зумовлену об'єктивними закономірностями економічного розвитку суспільства. Серед принципів першого рівня виокремлено такі принципи: економічного суверенітету (економічної самостійності) України; свободи економічної діяльності; державного регулювання економіки у межах та у спосіб, що визначені законом; економічного багатоманітності (економічного плюралізму); поєднання інтересів власника, суспільства і держави (соціальної спрямованості економіки); непорушності приватної власності; конкурентної економіки [9, с.10]. Принципи другого рівня виконують роль «з'єднувальної ланки» між економічними засадами конституційного ладу та іншими галузями національної системи права, що регулюють суспільні відносини [7, с.198].

О. Скупінський пропонує систему конституційних принципів економічної системи України доповнити принципами єдності економічного простору України та поєднання ринкової саморегуляції економічних процесів з правовим, програмним, ціновим і бюджетно-фінансовим регулюванням [9, с.4].

При цьому необхідно визнати, що принципи живуть і діють у рамках цілісної системи, «де сутність і значення кожного принципу обумовлені не тільки власним змістом, але й

функціонуванням всієї системи» [10, с.9]. Система принципів є сукупністю самостійних за змістом, взаємопов'язаних і об'єктивно обумовлених положень, пронизаних єдністю цілей та завдань, які саме в цій сукупності мають якісний сенс [11, с.34].

Як вірно зазначає О. Скупінський, конституційні принципи економічної системи не існують поза системним зв'язком з іншими принципами, що складають засади конституційного ладу України, особливо з принципами правової й соціальної держави, а також з іншими положеннями, що стосуються регулювання економічних відносин. Ці принципи лежать в основі великої сукупності конституційних норм, що пов'язані між собою логіко-правовими зв'язками, і через це являють собою певну єдність, підсистему конституційно-правових норм, побудовану з використанням концепцій «конституційної економіки» та «економічної конституції» [9, с.10–11].

Пропонуємо визначати *конституційні засади (принципи) права власності* як закріплені в Конституції України основні, фундаментальні, визначальні положення, які відображають сутність права власності і завдання держави щодо реалізації політики у цій сфері, визначають способи діяльності суб'єктів права власності для досягнення єдиного результату – задоволення та захисту економічних інтересів громадян.

Аналізуючи зміст Конституції, спробуємо виокремити наступні засади (принципи) права власності: 1) економічний плюралізм та рівність всіх форм власності; 2) поєднання інтересів власника, суспільства і держави (соціальної спрямованості економіки); 3) непорушність і недоторканість права власності; 4) визначення правового режиму власності лише законами України; 5) судовий захист права власності.

Отже, конституційні засади права власності у своїй сукупності утворюють систему самостійних та об'єктивно взаємопов'язаних правових норм, що поширюються на усі суспільні відносини з приводу реалізації права власності. Ці засади виступають своєрідною гарантією дотримання прав і законних інтересів власників та суб'єктів господарювання,

виступають гарантією у прийнятті законних та обґрунтованих рішень при судовому захисті прав власників, а також виступають вихідним положенням для розвитку галузевого законодавства. Вони мають форму вираження конституційної норми, які у свою чергу є нормами-принципами, нормами-цілями, нормами-дефініціями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Козлова Е. И. Конституционное право России / Козлова Е. И., Кутафин О. Е. – Изд. 3-е, перераб. и доп. – М. : Юристъ, 2004. – 587 с.
2. Оніщенко О. В. Конституція України як основне джерело конституційного права України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право» / Оніщенко Ольга Вікторівна. – Київ, 2005. – 19 с.
3. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970–1980) : у 11 т. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in/s/zasada>.
4. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 2003. – Т. 5: П–С. – 736 с.
5. Конституційне право України : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. В. П. Колі-

сника та Ю. Г. Барабаша. – Харків : Право, 2008. – 416 с.

6. Конституційні засади економічної системи України : монографія / В. А. Устименко, Р. А. Джабраїлов, В. А. Кампо та ін. : за ред. В. А. Устименка ; НАН України, ін-т економіко-правових досліджень. – Донецьк : Юго-Восток, 2011. – 219 с.

7. Скупінський О. В. Конституційно-правові принципи економічної системи України / О. В. Скупінський // Вісник Харківськ. ун-ту внутр. справ. – 2010. – № 2 (61). – С. 196–207.

8. Бондарева Е. А. Конституционный институт основ экономического строя РФ: понятие, структура / Е. А. Бондарева [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.fra-su/gosudarstvennoe/1>.

9. Скупінський О. В. Конституційно-правові засади економічної системи України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.02 / О. В. Скупінський ; Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2011. – 20 с.

10. Тыричев И. В. Принципы советского уголовного процесса : учеб. пособие / И. В. Тыричев. – М. : Юрид.лит., 1984. – 80 с.

11. Добровольская Т. Н. Принципы советского уголовного процесса / Т. Н. Добровольская. – М. : Юрид. лит-ра, 1971. – 198 с.

Гаєвська Ю. С. Конституційно-правові засади права власності у системі засад конституційного ладу / Ю. С. Гаєвська // Форум права. – 2014. – № 3. – С. 51–54 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2014_3_10.pdf

Містяться визначення поняття конституційних засад права власності, характеристику основних рис засад конституційного ладу України, їх роль та значення. Також досліджується місце конституційних засад права власності у системі засад конституційного ладу України.

Gaevskaya Yu.S. Конституційно-правові основи права власності в системі основ конституційного ладу

Содержится определение понятия конституционных основ права собственности, характеристику основных черт основ конституционного строя Украины, их роль и значение. Также исследуется место конституционных основ права собственности в системе основ конституционного строя Украины.

Gaevskaya Ju.S. Constitutional and Legal Framework of Property Rights In the System of the Constitutional Order

The article contains the definition of the constitutional principles of ownership, description of the main features of the constitutional order of Ukraine, their role and importance. Also examines the place of constitutional principles of ownership in the system of the constitutional order of Ukraine.